

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی امام خمینی (ره)

پایان نامه:

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فلسفه و کلام

موضوع

نیاز واسطه میان خدا و انسان

استاد راهنما

حجة الاسلام و المسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان عربی (دام عزه)

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین دکتر ابوالفضل کیاشمشکی (دام عزه)

دانش پژوه

شمسوری جوهری

سال تحصیلی ۱۳۸۴ ش / ۱۴۲۶ ه. ق

مرکز جهانی علوم اسلامی مسئول
عقایدی که نویسندگان در این پایان نامه
اظهار کرده است، نمی باشد.

استفاده از این اثر با ذکر منبع
بلامانع است.

تقديم به:

محضر مبارک تنها مصداق "يا احمد لولاک لما خلقت الافلاک، و لولا علی لما خلقتک و لولا فاطمه لما خلقتکما" سرور کائنات، سرکار دو عالم، احمد مصطفی، و سیده النساء العالمین، صدیقه کبری، حضرت فاطمه زهراء، و آفتاب امامت و ولایت، امام الموحدين امير المؤمنین و مولانا علی بن ابی طالب و یازده فرزندگان گرامی او و بالاخص منجی عالم بشریت و امید مظلومان و مستضعفان جهان امام مهدی صاحب الزمان (صلی الله علیه و علیهم اجمعین).

سپاس و تشکر

با سپاس و تشکر از همه کسانی که در نوشتن این پایان نامه نوعی کمک کردند.

مخصوصاً اساتید محترم بالخصوص حجّة الاسلام المسلمین حاج آقای دکتر محمد مهدی گرجیان عربی (زیده عزه) که در تمام مراحل این نوشتار راهنمایی بنده بودند، و در مراحل مختلف گزینش موضوع، نگارش و... از راهنمائیها و توصیه های ایشان بهره فراوان بردم.

با تشکر و قدردانی از استاد محترم حجّة الاسلام و المسلمین حاج آقای دکتر ابو الفضل کیشمشکی (زیده) که استاد مشاور رساله و از فرختگان حوزه، که با دقت و حوصله فراوان، متن را مطالعه نموده و با ارایه نظرات و پیشنهادات اصلاحی و تکمیلی، باعث رفع کاستی ها و غنای محتوایی آن شدند.

و همچنین با تشکر از استاد داور که داوری رساله بر عهده ایشان نهاده شد و ایشان نیز با مطالعه دقیق اثر، نکاتی را جهت اصلاحی آن متذکر گردیدند.

اجرکم الله انشاء الله

چکیده

همانطور که در مقدمه بحث گفته شد که هدف از این پژوهش، بررسی چگونگی ارتباط انسان با خداوند است. انسان از چه راه می تواند به خدا رسیده و گمراه نشود، زیرا راههای رسیدن به خداوند زیاد است و در آن میان، راه بهتری وجود دارد که انسان با شناخت درست آن می تواند با موفقیت به مطلوب خود برسد.

خدا خواهی و خدا شناسی فطرت انسان است، انسان به فطرت خود خدا را می خواهد و می شناسد. حتی کمونیست ها یا آگزیستانسیالیست های الحادی که ظاهراً خدا را نمی پذیرند ولی اگر آنها با اندکی دقت، نیازهای دورنی و معنوی خود را نگاه کنند و دچار انحراف از عوامل دیگری نباشند آنها نیز مانند دیگران که به خداوند سبحان معتقد هستند خدا را باور خواهند کرد. هیچ چیز در این عالم از خداوند بی نیاز نیست.

انسان فقیر است، زیرا وجود ماسوای وجود خداوند سبحان، وجود ممکن است و ممکن الوجود آنچه در فلسفه و عرفان آمده است همیشه در حال نیاز و فقر است. فقر ذاتی ممکنات است.

این پژوهش دارای چهار بخش می باشد؛ که عبارتند از: بخش نخست « حقیقت وجود »، بخش دوم « حقیقت انسان »، بخش سوم « انسان و ارتباط » و بخش چهارم « انسان کامل حلقه اتصال میان مخلوق و خالق ». و در پایان خاتمه بحث خواهد بود. به طور اجمال در بحث وجود، نظریات مختلف پیرامون احکام و خصوصیات وجود بیان خواهد شد، و به تعبیر دیگر، مسأله ی ارتباط، تنها مربوط به قلمرو تشریحی نیست، بلکه در امور تکوینی نیز مطرح است، زیرا بنیان ارتباط میان انسان و خدا، و جهان بالا و جهان پائین و ... که در این سلسله وجود دارد، امر تکوینی است، و مهمترین آنها مسأله وجود و احکام آن است، بدون شناخت حقیقت وجود و درک معانی آن هرگز نمی توانیم وجود خدا، انسان، و جهان را ثابت یا فهم کنیم.

در بخش دوم، حقیقت انسان از عالم ذر تا عالم دنیا مورد بررسی قرار خواهد گرفت. انسان چه نوع موجودی است؟ و حقیقت انسان چیست؟ و قرآن درباره انسان چه می گوید؟ همه این مباحث، در این فصل مطرح خواهد شد.

علت آوردن دو بخش نخست این بود که تا حقیقت وجود و انسان شناخته نشود نمی توان نیاز حقیقی او را تشخیص داد؛ چه بسا انسانهایی درگذشته و تا امروز بخاطر عدم شناخت کامل انسان و نیاز های حقیقی او ، در گمراهی به سر برده اند. وقتیکه انسان خود را شناخت یقیناً خدا را می خواهد زیرا به او نیاز دارد. در اینجا معنی ارتباط میان خالق و مخلوق ظاهر می شود و ضرورت های آن را می توان فهمید.

در بخش سوم و چهارم مستقیماً وارد بحث خواهیم شد. در مرحله سوم رابطه انسان و خدا مطرح است. در طول این بحث حقیقت رابطه، رابطه انسان با خداوند، رابطه انسان با انسان های دیگر و رابطه انسان با طبیعت و جهان خارج بحث خواهد شد. در بخش چهارم حلقه اتصال میان خالق و مخلوق بررسی می شود؛ یعنی در این بخش حقیقت انسان کامل، و ضرورت های وجود او در این عالم و نیاز سایر موجودات به وجود او بیان خواهد شد. در آخر این بخش ، راه رسیدن به سعادت ابدی و کمال انسانی با دلایل قران و عقل بحث خواهد شد.

در لابلای این پژوهش علاوه بر ادله ی قرآنی و روایی، نظایر و شواهد دیگری نیز آورده خواهد شد از جمله، سخن عرفا، فلاسفه اسلام و غرب و دیدگاه های مکتب های مختلف عقلی و تجربی. سپس آنها را با دلیل های نقلی و عقلی سنجیده و بررسی می کنیم کدام نظریه بیشتر با گفته ی خدا و معصومین (علیهم السلام) همخوانی دارد.

در پایان این تحقیق، خاتمه بحث خواهد آمد. در این خاتمه، نتایج بحث های گذشته به طور اجمال بیان خواهد شد.

فهرست مطالب

چکیده ----- ۲-۱

بخش اول: حقیقت وجود

مقدمه بحث ----- ۵-۴

فصل اول: بعض احکام کلی وجود

۱. مفهوم وجود بدیهی است و تعریف ناپذیر است ----- 7-6
- ۱-۱ وجود نزد متکلمین، فلاسفه و عرفاء اسلام ----- ۱۱-۷
- ۲-۱ وجود نزد فلاسفه غرب ----- ۱۴-۱۱
۲. بساطت حقیقت وجود ----- ۱۷-۱۴
- ۱-۲ وجود "ضد" ندارد ----- ۱۷
- ۲-۲ وجود "ند" ندارد ----- 17
۳. شمول مفهومی در وجود ----- ۱۹-۱۷
۴. وجود مشترک معنوی ----- ۲۵-۲۰
۵. اقوال در مسأله تشکیک وجود ----- ۲۸-۲۵

فصل دوم: وحدت وجود نزد حکماء و عرفاء

- مقدمه: ----- ۳۴-۲۹
۱. بررسی قول وحدت شخصی در وجود ----- ۳۹-۳۵
 ۲. عصاره دیگر از کلام فرزنانگان در وحدت شخصی ----- ۴۵-۳۹
 ۳. نقدی بر نظریه وحدت وجود عرفانی ----- ۴۶-۴۵
 ۴. علت بروز اشکالات بر وحدت وجود و تحلیل آن ----- ۴۸-۴۶
 ۵. دلیل وحدت وجود عرفانی ----- ۵۳-۴۸

۶. نقش حکمت متعالیه در تبیین وحدت وجود شخصی وجود ----- ۵۳
- ۶-۱ تبیین وحدت شخصی وجود از راه برهان صدیقین ----- ۵۳-۵۶
- ۶-۲ بسیط الحقیقه کل الاشیاء ----- ۵۶-۵۷
۷. جمع بندی مطلب ----- ۵۸-۶۱

بخش دوم: حقیقت انسان

فصل اول: انسان قبل از دنیا

- مقدمه: ----- ۶۳-۶۴
۱. حقیقت عالم ذر ----- ۶۴-۶۹
۲. فرق میان خلق و امر ----- ۶۹-۷۴
۳. مصداق موجودات "امر" غیر محدود ----- ۷۴-۷۵

فصل دوم: انسان از عالم اصلاّب تا عالم دنیا

- مقدمه: ----- ۷۶-۷۹
۱. انسان در عالم اصلاّب ----- ۸۰-۸۳
۲. انسان در عالم رحم ----- ۸۳-۸۸
۳. انسان در عالم دنیا ----- ۸۸
- ۳-۱ رجوع انسان به اسفل سافلین ----- ۸۸-۹۳
- ۳-۲ مصداق اسفل سافلین ----- ۹۳-۹۴
- ۳-۳ ویژگی دنیا ----- ۹۴-۹۵
- ۳,۳-۱ لهُو و لعب بودن حیات دنیا ----- ۹۵-۹۷
- ۳,۳-۲ زینت بودن امور دنیا ----- ۹۷
- ۳,۱-۳ متاع قلیل بودن حیات دنیا ----- ۹۸-۹۹

بخش سوم: انسان و ارتباط

مقدمه: ----- ۱۰۵-۱۰۱

فصل اول: انواع ارتباط در انسان

۱. حقیقت ارتباط و ضرورت‌های آن ----- ۱۱۰-۱۰۵
۲. ارتباط انسان با خداوند ----- ۱۱۳-۱۱۰
- ۱-۲ اشتباه اگزیستانسیالیسم در مورد رابطه انسان با خدا ----- ۱۱۷-۱۱۳
- ۲-۲ رابطه با خدا رابطه با بی‌گانه نیست ----- ۱۱۷-۱۱۲۰
۳. ارتباط انسان با خودش ----- ۱۲۰
- ۱-۳ تفاوت اساسی میان انسان و حیوان ----- ۱۲۲-۱۲۰
- ۲-۳ رابطه میان حیوانیت انسان و انسانیت او ----- ۱۲۶-۱۲۲
- ۳-۳ رابطه روح و بدن ----- ۱۲۶
- ۳-۱، ۳ آفرینش بُعد جسمی انسان نخستین و نسل انسان بعد از آن ----- ۱۲۹-۱۲
- ۳-۲، ۳ بُعد روح و ارتباط آن با جسم انسان ----- ۱۲۹
- ۳-۱، ۲، ۳ وجود استقلال روح ----- ۱۳۱-۱۲۹
- ۳-۲، ۲، ۳ انسانیت انسان به روح است ----- ۱۳۲-۱۳۱
- ۳-۲، ۳، ۳ رابطه روح با بدن ----- ۱۳۴-۱۳۳
۴. ارتباط انسان با طبیعت و جهان خارج ----- ۱۳۵
- ۱-۴ ارتباط انسان با جهان خارج از نوع ارتباط ضروری است نه ذاتی ----- ۱۳۸-۱۳۵
- ۲-۴ رابطه آدمی با انسان‌های دیگر ----- ۱۳۸-۱۳۸
- ۳-۴ رابطه انسان با طبیعت ----- ۱۴۰-۱۳۸

فصل دوم: سعادت انسان در گرو ارتباط با خداوند است

۱. هدف از آفرینش عالم ----- ۱۴۳-۱۴۱
۲. هدف از آفرینش انسان ----- ۱۴۳

- ۱-۲ رسیدن به کمال ----- ۱۴۳
- ۱-۲ تکامل بر چند نوع است ----- ۱۴۴-۱۴۳
- ۲-۲ فرق میان تکامل و تمام و پیشرفت ----- ۱۴۵-۱۴۴
- ۳-۲ کمال انسان در چیست؟ ----- ۱۴۷-۱۴۵
- ۴-۲ نظریات مختلف درباره انسان کامل ----- ۱۵۴-۱۴۷
- ۵-۲ دیدگاه اسلام ----- ۱۵۴
- ۱-۲, ۵ نظریه عرفای اسلامی ----- ۱۵۵-۱۵۴
- ۲-۲, ۵ نظریه حکمای اسلامی ----- ۱۵۶-۱۵۵
- ۳-۲, ۵ محبت در اسلام ----- ۱۵۷-۱۵۶
- ۲-۲ رسیدن به سعادت ----- ۱۵۷
- ۱-۲ نظریات مختلف درباره سعادت انسان ----- ۱۵۷
- ۱-۲, ۲ نیرومندی در علم و اراده ----- ۱۵۸-۱۵۷
- ۲-۲, ۲ بهره مندی بیشتر از مواهب طبیعت ----- ۱۵۹
- ۳-۲, ۲ بهره مندی از غریزه جنسی و لذت مادی و دوری از آلام ----- ۱۵۹
۳. هدف خلقت از دیدگاه قرآن ----- ۱۶۱-۱۵۹
۴. سعادت انسان را فقط خدا تأمین می کند ----- ۱۶۳-۱۶۱
۵. ایمان به خدا هدف اصلی در اسلام ----- ۱۶۴-۱۶۳

بخش چهارم: انسان کامل حلقه اتصال میان مخلوق و خالق

مقدمه: ----- ۱۶۹-۱۶۶

فصل اول: انسان کامل در پرتو ارتباط با ذات اقدس اله

- ۱- حقیقت انسان کامل و حلقه اتصال او میان مخلوق و خالق ----- ۱۸۱-۱۷۰
- ۲- ویژگی انسان های کامل ----- ۱۸۲-۱۸۱
- ۱-۲ انسان کامل خلیفه الله ----- ۱۸۶-۱۸۲
- ۲-۲ انسان کامل قطب زمان ----- ۱۹۰-۱۸۷

۳-۲ انسان کامل معدن کلمات و علم الله ----- ۱۹۱-۱۹۴

۴-۲ انسان کامل حجّة الله ----- ۱۹۴-۱۹۸

یک نکته ----- ۱۹۸

فصل دوم: راه رسیدن به مقام انسان کامل

۱. آیا اساساً تکامل انسانی معنی دار است یا خیر؟ ----- ۱۹۹-۲۰۳

۲. فطری بودن اصل تکامل انسان در انسانیت ----- ۲۰۳-۲۰۴

۳. چگونه انسان می تواند به کمال برسد؟ ----- ۲۰۴-۲۰۶

3-1 تجلیه ----- ۲۰۶

3-2 تخلیه ----- ۲۰۶-۲۰۷

3-3 تخلیه ----- ۲۰۷

3-4 فناء ----- ۲۰۷-۲۱۰

خاتمه بحث ----- ۲۱۱-۲۱۹

مصادر ----- ۲۲۰-۲۲۸

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

" الحمد لله ربّ العالمين والصلاة والسلام على اشرف الانبياء والمرسلين و افضل السّفراء المقربين، محمّد خاتم الرّسل و النبيين و على اهل بيته الأماجد المتقدمين، الذين رفع بهم أعلام الدّين و اذلّ اعناق الجاحدين، و لعنة الله على اعدائهم اجمعين من الأولين و الآخرين ". "

بعد از حمد و سپاس پروردگار و سلام بر خاتم انبيا و خاندان پاكش ، سخن خود را با عرض ارادت و سلام بر منجی عالم صاحب امر و زمان نورانی می کنیم.

" السلام على الحق الجديد و العالم الذى لا يبيد، السلام على محيى المؤمنين و مييد الكافرين ... السلام على حجّة المعبود و كلمة المحمود ... السلام على ربيع الأنام و فطرّة الأيام... السلام على بقیة الله فى بلاده و حجّته على عباده... السلام على المهدي... (عج الله تعالى فرجه الشريف) ". "

عالم همواره در حال حرکت و تغییر بوده و هیچ چیز در آن ثابت و بی حرکت نیست. حرکت لازمه‌ی احتیاج و فقر است. بنابراین عالم بدون حرکت دهنده تحقق نخواهد یافت و در نهایت آن محرک آخر هم نباید خود متحرک باشد و گرنه محذوراتی مثل تسلسل و یا دور بهمراه خواهد داشت.

با توجه به فرمایش خداوند سبحان که می فرماید: "يا ايّها الناس انتم الفقراء إلى الله و الله هو الغنيّ الحميد"¹. همه موجودات نیازمند فیض الهی هستند و این یک نیاز ذاتی است. پس انسان از هر جهت نیازمند است چه در اصل وجود و چه در حالتها و کمالات روحی.

هدف از این پژوهش، بررسی چگونگی ارتباط انسان با خداوند است. انسان از چه راه می تواند به خدا رسیده و گمراه نشود، زیرا راههای رسیدن به خداوند زیاد است و در آن میان، راه بهتری وجود دارد که انسان با شناخت درست آن می تواند با موفقیت به مطلوب خود برسد.

معرفت لازمه‌ی سلوک الی الله است ولی این معرفت را از چه کسی باید گرفت؟ خداوند می فرماید: "فلینظر الانسان الی طعامه"². از امام اَبی جعفر (علیه السلام) سوال شد منظور از "طعامه" چیست؟ فرمود: "علمه الذی يأخذه ممن يأخذه"³. یعنی: دانش خود را از چه کسی گرفته؟ این نشان می دهد که انسان نمی تواند هر دانشی را فرا گیرد، زیرا همه‌ی دانشها انسان را به سوی خدا هدایت نکرده حتی دسته‌ای از آنها باعث دوری انسان از خدا میشود. بنابراین راه رسیدن به شناخت درست، و اینکه انسان علم خود را باید از چه کسی فرا گرفته و از چه کسی پیروی کند، در این پژوهش مورد بررسی قرار میگیرد.

در پایان، مجدداً از استادان محترم راهنما و مشاور حجه الإسلام والمسلمین دکتر گرجیان (دام ظلّه) و استاد حجه الإسلام والمسلمین دکتر أبو الفضل کیشمشکی (دام ظلّه) که در این زمینه بنده را بسیار راهنمایی و مساعدت نموده اند تشکر نموده، و از دوستان عزیز: آقای غریب رضا، آقای احمد سعادت، آقای سید مهدی، آقای

¹ فاطر/ ۱۵. "ای مردم شما نیازمند و محتاج به خدائید و خداوند خود بی نیاز ستوده صفت است".

² عبس/ ۲۴. "انسان باید به غذای خویش بنگرد".

³ بحار الانوار، ج ۲، ص ۹۶.

ربانی، سید زکی و آقای رجاء که ویراست این نوشتار را عهده دار بودند، و همچنین از همسر محترم ام که با زحمت، صبر و شکیبایی فرصت به پایان رساندن رساله کارشناسی ارشد را به حقیر داد از صمیم قلب قدردانی می نمایم. خداوند سبحان به آنان اجر محسنین و پاداش صابرين عنایت فرماید.

شمسوری بن جوهری

(حسن عسکری مالزی)

۲۱، رمضان، ۱۴۲۶ ه ق/۱۳۸۴ش

موضوع تحقیق

مسئله ارتباط میان انسان و خداوند یکی از مسایل اسلام می باشد، و انسان بدون ارتباط با ذات اقدس اله نمی تواند به حقیقت و کمالات نفسانی خود برسد. آیات و روایات در این زمینه فراوان است که در متن این تحقیق ذکر شده است. محتوی این بحث در چکیده این تحقیق آورده است.

سابقه تحقیق

مسئله رابطه یا ارتباط با ذات اقدس اله از زوایای مختلف و از دیدگاه‌های متفاوت مانند جنبه‌های قرآنی، روایی، اعتقادی و کلامی، فلسفی و عرفانی در طول تاریخ توسط مفسرین، فیلسوف، عرفاء و محققین شیعه و سنی مورد بررسی قرار داده شد و دانشمندان از طریق عقلی و نقلی به این مسئله پرداختند.

برای اثبات حقیقت رابطه و معنی، مفهوم و ضرورت‌های آن، توسط دانشمندان اسلام و غرب کتابهای فراوان نوشته شده است. و با توجه اهمیت این موضوع لازم است این بحث را مجدداً انتخاب نمایم تا بتوانم حقیقت رابطه ضرورت‌های آن آشنا شوم. انسان تا زمانی که ضرورت‌های این موضوع احساس نکند انگیزه برای خود سازی، حقیقت شناسی، کمال جوئی و سعادت طلبی نخواهد داشت، زیرا همه اینها در پرتوی ارتباط نهفته است.

هدف تحقیق

اهداف و انگیزه های اصلی این تحقیق عبارت است از:

۱. تبیین حقیقت رابطه و ضرورت‌های آن.
بررسی نظریه قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام) در رابطه حقیقت انسان و ضرورت‌های ارتباط در درون او است.
۲. پاسخ به شبهات در پیرامون ارتباط و ضرورت‌های آن.

اثبات وجود پیامبر گرامی (صلی الله علیه و آله) و ائمه معصومین (علیهم السلام) که

بعنوان

بارزترین مصداق این رابطه است.

۳. اثبات ضرورت‌های حقانیت حقیقت محمدی و علوی در پرتوی ارتباط با ذات اقدس

اله.

۴. تبیین راه رسیدن به خداوند سبحان و کمال نفسانی از طریق عقلی و نقلی.

۵. بررسی نظریات مختلف دانشمندان اسلام و غرب در رابطه این مسئله است.

روش تحقیق

این تحقیق طبق شیوه توصیفی و تحلیلی انجام گرفت. و در آن از براهین عقلی و نقلی

استفاده شد.

بسم الله الرحمن الرحيم

رابطه میان انسان و خدا

" الحمد لله ربّ العالمين والصلاة والسلام على اشرف الانبياء و المرسلين و افضل السفراء المقربين، محمد خاتم الرّسل و النبيين و على اهل بيته الأماجد المتقدمين، الذين رفع بهم أعلام الدّين و اذلّ اعناق الجاحدين، و لعنة الله على اعدائهم اجمعين من الأولين و الآخرين "

بعد از حمد و سپاس پروردگار و سلام بر خاتم انبیا و خاندان پاکش ، سخن خود را با عرض ارادت و سلام بر منجی عالم صاحب امر و زمان نورانی می کنیم.

" السلام على الحق الجديد و العالم الذي لا يبيد، السلام على محيي المؤمنين و مبيد الكافرين ... السلام على حجّة المعبود و كلمة المحمود ... السلام على ربّيع الأنام و فطرة الأيام... السلام على بقية الله في بلاده و حجّته علي عباده... السلام على المهدي... (عج الله تعالي فرجه الشريف) "

سپاس ویژه‌ی ذات مقدس پروردگاری است که زندگی، توانایی، دانش و موفقیت به موجود ضیف، عجول، ظالم، و فقیری چون من عنایت فرمود تا بتوانم این پژوهش را به پایان برم. انسان بدون عنایت پروردگار عالم هرگز ره به جائی نخواهد برد ، حتی اگر ثروت مادی فراوانی داشته باشد. چه زیبا است

فرمایش ائمه‌ی معصومین (علیهم السلام) که فرمودند: " آن که تو را دارد دیگر چه ندارد؟ و آن که تو را ندارد چه دارد؟"¹.

هدف از این پژوهش، بررسی چگونگی ارتباط انسان با خداوند است. انسان از چه راه می‌تواند به خدا رسیده و گمراه نشود، زیرا راههای رسیدن به خداوند زیاد است و در آن میان، راه بهتری وجود دارد که انسان با شناخت درست آن می‌تواند با موفقیت به مطلوب خود برسد.

عالم همواره در حال حرکت و تغییر بوده و هیچ چیز در آن ثابت و بی حرکت نیست. حرکت لازمی احتیاج و فقر است. بنابراین عالم بدون حرکت دهنده تحقق نخواهد یافت و در نهایت آن محرک آخر هم نباید خود متحرک باشد و گر نه محذوراتی مثل تسلسل و یا دور بهمراه خواهد داشت.

با توجه به فرمایش خداوند سبحان که می‌فرماید: "یا ایها الناس انتم الفقراء إلى الله و الله هو الغنی الحمید"². همه موجودات نیازمند فیض الهی هستند و این یک نیاز ذاتی است. پس انسان از هر جهت نیازمند است چه در اصل وجود و چه در حالتها و کمالات روحی.

انسان فقر ذاتی دارد. ذات هر چیز از آن جدا نیست. در فلسفه می‌گویند ممکن الوجود در پیدایش و بقاء به خدا نیاز دارد؛ یعنی هم در زمان به وجود آمدن و هم تا زمانی که موجود باشد لحظه به لحظه به فیض الهی محتاج است. بنابراین انسان همیشه نیازمند و فقیر است.

¹ بحار الانوار، ج ۹۵، ص ۲۲۶، باب ۲: اعمال خصوص یوم عرفه و لیلتها؛ الاقبال الاعمال، ص ۳۴۹،

فصل فیما تذکره من ادعیه یوم عرفه.

² فاطر / ۱۵. "ای مردم شما نیازمند و محتاج به خدائید و خداوند خود بی نیاز ستوده صفتست".